

исследования, но и в направлении определения аспектов и уровней исследования в случае совпадения их объектов.

Ключевые слова: юридическая социология, социология права, объект юридической социологии, предмет юридической социологии.

THE OBJECT-SUBJECT DEFINICE OF THE JURISTIC SOCIOLOGY: THE GNOSEOLOGY ANALISIS

Pogribna V. L.

The article supports the author's position of object-subject domain of the juristic sociology. The author stresses the object domain includes all social phenomena with the juristic element. The juristic sociology subject is analyzed by juxtaposition of «social juristic» and «social nonjuristic». The author demonstrates the installation of the social analysis methods in the branch of jurisprudence guarantees the juristic sociology development.

Keywords: juristic sociology, object of juristic sociology, subject of juristic sociology.

УДК 340.12

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Присвячено теоретико-методологічному аналізу правової свідомості як найважливішого елемента правової культури суспільства. Особливу увагу приділено розгляду структури правової свідомості, виявленню його елементного складу, а також розкриттю основних напрямів впливу правової свідомості на розвиток українського суспільства.

Ключові слова: правова культура, правова свідомість, правова психологія, правова ідеологія

Актуальність проблеми. Правова держава і громадянське суспільство можуть формуватися, з одного боку, шляхом удосконалення законодавства і державного управління, а з другого – через забезпечення високого рівня правової культури українських громадян, без чого неможливе встановлення правопорядку в суспільстві.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблеми правової культури перебувають у центрі уваги відомих українських науковців (Н. Бура, В. Головченко, В. Бабкін, С. Бобровник, Г. Балюк, В. Копейчиков, В. Котюк, А. Крижановський, Є. Назаренко, В. Оксамитний, М. Орзіх, М. Панов, В. Селіванов,

В. Сіренко, С. Станік, В. Тацій та ін.). Вони є також предметом чисельних дискусій та наукових досліджень російських учених (С. Алексєєв, Д. Керімов, Є. Лукашова, Н. Матузов, В. Кудрявцев, М. Козюбра, І. Самощенко, В. Сальников та ін.).

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те що зараз активно здійснюється процес дослідження різних проблем правової культури, не можна сказати, що вони вичерпані: ще залишаються недостатньо дослідженими багато її аспектів. Безпосередньо це стосується того, що здебільшого розгляд правової культури має вузькоприкладний характер, і це не дозволяє всебічно розкрити зміст даного поняття. У цьому зв'язку в статті ставиться *мета* – надати соціально-філософський аналіз правовій культурі, з'ясувати структуру та функції даного соціального феномену на основі його соціально-філософського осмислення.

Поняття правової культури – багатогранне, багатоаспектне. Тому для його філософсько-правового аналізу використовуються різноманітні теоретико-методологічні підходи. Серед них: суб'єктивний, діяльнісний, антропологічний, технологічний, якісний, соціологічний, аксіологічний та ін.

Так, відповідно до суб'єктивного підходу, який використовують такі дослідники, як О. Лукашева, Ю. Дмитрієв, З. Іванов та ін., під правовою культурою розуміється певна ступінь знання законодавства та поваги до норм права. Ці автори, на нашу думку, безпідставно обмежують поняття правової культури ставленням людей до правових норм, що дуже звужує поняття правової культури. За його межами опиняються такі суттєві явища, як правовий статус особистості, правова поведінка та ін. Насправді поза правової культури опиняються і самі правові норми, бо йдеться не про ці норми, а тільки про ставлення до них. Послідовна реалізація зазначеного підходу при аналізі правової дійсності призводить до отождолення правової культури з правосвідомістю.

Згідно з діяльнісним підходом, прибічниками якого є М. Смоленський, Ю. Агєєв, В. Еглітіс та ін., правова культура розглядається як правотворча діяльність. Вона розуміється як процес і результат творчості людини в галузі права. Цим саме з правової культури виключаються інші, до того ж не меншою мірою важливі види юридичної діяльності, наприклад, правозастосовна діяльність, або діяльність громадян з підвищення свого правосвітнього рівня тощо. З правової культури випадає уся репродукційна, відтворювальна діяльність.

Антропологічне розуміння правової культури виходить з того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи, яка існує, тобто всі сторони людського буття. Культура включає все, що створено людиною і характеризує історичність її буття в світі. З огляду на це широке розуміння культури в науковій літературі можна зустріти досить широкі визначення правової культури. Зразком може бути розуміння правової

культури як системи матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права та їх відбиттю у свідомості і поведінці людей. Ця концепція розробляється в працях Р. Могилевського, К. Моралева, В. Орехова та ін.

Виходячи з технологічного підходу, правова культура розуміється як сукупність прийомів, процедур, норм, що історично змінюються і характеризують рівень правової діяльності, який був досягнутий суспільством. Акцент тут ставиться не на те, що робиться в правовій галузі, а на те, як це робиться. У науковій літературі цю концепцію досить послідовно і плідно розробляють Є. Аграновська, Є. Зорченко, С. Кожевников, А. Лікас та ін. Разом з тим слід підкреслити, що за межами даного розуміння правової культури залишаються правопсихологічний клімат соціуму, суспільна правова думка, ціннісно-правові орієнтири громадян тощо.

Не принижуючи значення підходів до визначення правової культури, що були наведені, ми солідарні з тими вченими, які надають перевагу аксіологічному підходу в його розумінні. Цей підхід, який є найбільш поширеним серед учених, дозволяє поєднати її багатоманітні якості навколо поняття цінності, оскільки саме цінності є ядром культури взагалі і правової культури зокрема.

З точки зору наведеного підходу культура є об'єктивацією ціннісно-світоглядних уявлень, що відображають внутрішній світ людської суб'єктивності. Тому до культури можна застосувати її аутентичне поняття – аксіосфера. Це означає, що культура передусім виступає як актуальна для індивіда і суспільства в цілому ціннісна система. Вона розглядається як сукупність цінностей, що створені людством в перебігу його історії. З урахуванням цього правова культура є системою правових цінностей, що розвиваються, які відповідають рівню соціального прогресу, котрого досягло людство, відображають у правовій формі важливі соціальні цінності, які впливають на стан і спосіб правового життя особистості і суспільства. Саме таке розуміння правової культури відображено в наукових працях багатьох учених (С. Алексєєв, В. Сальников, Р. Русінов, А. Семітко та ін.).

Правові цінності становлять стрижень ціннісно-нормативних орієнтацій правової свідомості і слугують головним чинником соціокультурної інтеграції. У цьому зв'язку вивчення правових цінностей дозволяє отримати наукову інформацію про найбільш фундаментальні аспекти правової культури українського соціуму, знання яких у свою чергу надає можливість значною мірою зрозуміти стан правового життя суспільства, його правопорядок.

Найбільш повно розкрити сутність правової культури дозволяє аналіз її структури. Слід зауважити, що питання про структуру правової культури є й до сьогодні дискусійним. Наведемо декілька найбільш поширених позицій.

С. Алексєєв, розглядаючи склад елементів правової культури суспільства, вважає, що до неї входять:

– стан правосвідомості у суспільстві, тобто ступінь вираження знання і розуміння права, усвідомлення необхідності суворого виконання вимог законності, розвиненості відчуття права і законності;

- стан законності, який характеризується ступінню розгорнутості всіх її вимог, реальністю їх здійснення (міцністю правопорядку);
- стан законодавства, його досконалість за змістом і формою;
- стан практичної роботи суду, прокуратури, інших юридичних органів, які застосовують право, що виражає їх реальну роль у правовій системі, ступінь використання передових прийомів юридичної техніки тощо [1, с. 150 – 151].

На наш погляд, у даній позиції якісні характеристики елементів правової культури подано неточно, розмито. Але ж будь-який стан серед перелічених правових явищ є завжди, але це ще не є основою для віднесення їх до правової культури суспільства. Критерій культурності ці елементи набудуть тільки тоді, коли продемонструють прогресивно-ціннісні характеристики свого стану.

Р. Русинов та А. Семітко як ключові компоненти правової культури виокремлюють рівень розвитку правової свідомості населення, рівень розвитку правової діяльності та рівень розвитку всієї системи юридичних актів [2, с. 331–333]. Зауважимо, що в цьому визначенні чітко простежується зв'язок між правовою культурою і правовою системою суспільства, оскільки виділяються два компоненти останньої: права свідомість та права діяльність. Критерієм для якісного визначення елементів правової культури слугував, за думкою авторів, рівень розвитку цих компонентів правової системи суспільства.

Вважаємо, що використання терміна «рівень розвитку» до компонентів правової культури є досить розпливчастим. Практика, що використовується, показує, що розвиток з точки зору її ціннісних параметрів може мати різну спрямованість. Для характеристики правової культури важливий як розвиток сам по собі, так і його прогресивна для даної суспільної системи складова.

Певні сумніви викликає також виокремлення як самостійного компонента правової культури «рівня розвитку всієї системи юридичних актів». Якщо під актами маються на увазі формалізовані документи (нормативні акти, акти застосування права), то незрозуміло, чому виділені саме вони, а не, скажімо, правовідносини або юридичні факти. Якщо під актами маються на увазі юридично значущі дії, то тоді вони поглинаються поняттям правової діяльності.

На думку В. Сальникова, структурними компонентами правової культури виступають компоненти юридичної дійсності в їх особливому ракурсі еталонів поведінки: право і правосвідомість, правові відносини і законність, правопорядок і правомірна діяльність суб'єктів. Логічна структура правової культури включає юридичні поняття і категорії, оцінки (оцінні судження) і деонтологічні модальності. Під останніми розуміються нормативні судження, що включають такі модальні оператори, як «обов'язково», «дозволено», «заборонено», що складаються на основі правових знань, оцінок тощо [3, с. 155]. Саме тут структурний зміст правової культури визначається через поняття

юридичної дійсності, яке по суті збігається з поняттям правової системи суспільства. Крім того, у визначенні вказується, що до правової культури належить такий зміст юридичної дійсності, який складає «еталони поведінки». Еталонність як характеристика якості, відрізняє елементи правової культури від інших юридичних явищ. Разом з тим треба наголосити на деякій невизначеності, розпливчастості поняття «еталони поведінки» для якісного виокремлення змісту правової культури.

Відповідно до думки В. Камінської та А. Ратінова, котра, як вважається, є найбільш обґрунтованою, до складу правової культури входять такі елементи:

- право як система норм, що виражають державні вимоги;
- правовідносини, тобто система суспільних стосунків, що регулюються правом;
- правові заклади як система державних органів і громадських установ, що забезпечують правовий контроль, регулювання та виконання права;
- правосвідомість, тобто система духовного відображення всієї правової дійсності;
- правова поведінка, тобто система практичної діяльності людей з виконання і застосування права [4, с. 43].

Інші представники даного напрямку до складу правової культури, крім названих структурних елементів, вважають за необхідне включити:

- політичну оцінку права і правової поведінки, правотворчу діяльність, правову науку [5, с. 119];
- державно-правову ідеологію [6, с. 123];
- права і свободи громадян [7, с. 18] та ін.

Виокремлення як компонентів правової культури державно-правової ідеології, а також прав, свобод і обов'язків громадян наближує розуміння правової культури з розумінням усієї юридичної надбудови, правової системи суспільства. Правова культура в цьому разі виступає як соціальне явище, що має яскраво виражену цільову спрямованість і охоплює всю сукупність важливих компонентів юридичної реальності в перебігу її фактичного функціонування.

Слід також зауважити, що виділення деяких із зазначених додатково елементів правової культури є зайвим. Так, право і правову поведінку можна оцінювати через своє ставлення до права, правосуддя тощо, тобто тоді, коли йдеться про правосвідомість.

У цілому ж, судячи з наведених позицій фахівців, усі вони з тими або іншими варіантами розуміють структуру правової культури як сукупність фундаментальних правових цінностей суспільства – права, правосвідомості, правової поведінки, правових відносин, правових закладів тощо. При цьому кожне з визначень структури правової культури функціональне, оскільки виконує в пізнанні конкретну роль – науково-дослідницьку, практичну, навчальну та ін.

Правова культура виконує в суспільстві низку функцій: пізнавальну, регулятивну, нормативно-ціннісну, комунікативну та прогностичну. Перша заключається в засвоєнні правової спадщини минулих епох і сучасних досягнень вітчизняного та зарубіжного права. Вона щільно пов'язана з формуванням правової держави і розвитком громадянського суспільства.

Регулятивна функція правової культури спрямована на забезпечення стійкого та ефективного функціонування суспільства шляхом припису індивідам і соціальним групам стандартів суспільно корисної поведінки. Правова культура забезпечує узгодження і підпорядкування соціальних прагнень та ідеалів різних груп правовим приписам суспільства і тим самим вносить упорядкованість у суспільні відносини.

Нормативно-ціннісна функція забезпечує приведення правової поведінки у відповідність зі зразками поведінки, орієнтирами якої є норми позитивного права і нормативні настанови природного права. У результаті культурно-правового оцінювання одні елементи правової дійсності ухвалюються, інші піддаються критичному осмисленню.

Комунікативна функція правової культури сприяє узгодженості суспільних, групових та особистих інтересів, забезпечує соціальне згуртування людей. Ця функція реалізується в правовому спілкуванні, процесі отримання освіти, опосередкується засобами масової інформації, літератури та інших видів мистецтва.

Прогностична функція виражається в можливостях передбачувати напрями розвитку правової системи, правотворчості і реалізації права, юридичної практики, соціально-правової активності громадян тощо [8, с. 190 – 191; 9, с. 112 – 113].

Висновки. Соціально-філософський аналіз правової культури дозволяє науково обґрунтувати переваги аксіологічного підходу серед різних теоретико-методологічних напрямів розгляду даного соціального феномену. Цей підхід дає змогу поєднати різноманітні якості правової культури навколо поняття цінності, оскільки саме цінності є ядром культури взагалі і правової культури зокрема.

Правова культура – складне структурне утворення, яке завдяки своїм специфічним функціям справляє істотний вплив на розвиток українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М. : Юристъ. – 2008. – 362 с.
2. Русинов Р. К. Правосознание и правовая культура / Р. К. Русинов, А. П. Семитко // Теория государства и права : учебник для юрид. вузов и факультетов / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалого. – М. : Наука, 1997. – 425 с.

3. Сальников, В. П. Правовая культура / В. П. Сальников // Актуальные проблемы теории права / под ред. К. Б. Толкачева, А. Г. Хабибулина. – Уфа, Изд-во УГУ, 1995. – 415 с.
4. Каминская, В. М. Правосознание как элемент правовой культуры / В. М. Каминская // Правовая культура и вопросы правового воспитания. – М. : Политиздат, 1974. – 217 с.
5. Кейзеров, Н. М. Политическая и правовая культура / Н. М. Кейзеров. – М. : Наука, 1983. – 365 с.
6. Шишкин, В. Д. Правовая культура в условиях социализации / В. Д. Шишкин // Сов. государство и право. – 1980. – № 6. – С. 120 – 129.
7. Аграновская, И. В. Правовая культура как фактор укрепления социалистического образа жизни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. В. Аграновская. – М., 1993. – 24 с.
8. Петров, А. В. Правовая культура: содержание и формы существования / А. В. Петров, О. М. Симканич // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 2. – С. 186 – 193.
9. Скобелев, А. Е. Понятие, структура и общая характеристика правовой культуры / А. Е. Скобелев // Известия Саратов. ун-та. Серия: Философия. Психология. Педагогика. – 2009. – Т. 9. – Вып. 1. – С. 110 – 119.

ПРАВОВОЕ СОЗНАНИЕ: СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ

Климова Г. П.

Статья посвящена теоретико-методологическому анализу правового сознания как важнейшего элемента правовой культуры общества. Особое внимание уделено рассмотрению структуры правового сознания, выявлению его элементного состава, а также раскрытию основных направлений влияния правового сознания на развитие украинского общества.

Ключевые слова: *правовая культура, правовое сознание, правовая психология, правовая идеология.*

LEGAL CONSCIOUSNESS: STRUCTURE AND FUNCTIONS

Klimova G. P.

The article is devoted to the methodological analysis of legal consciousness as a major element of legal culture of society. The special attention is spared to consideration of structure of legal consciousness, exposure of his element composition, and also opening of basic directions of influencing of legal consciousness on development of Ukrainian society.

Keywords: *legal culture, legal consciousness, legal psychology, legal ideology.*

